

O STRUNACH SŁÓW PARĘ

Nikt nie jest w stanie stwierdzić, kiedy człowiek odkrył czarowny dźwięk strun. Nastąpiło to z pewnością w czasach starożytnych, albowiem w kulturach antycznych instrumenty strunowe były już szeroko rozpowszechnione. Grupa chordofonów, czyli instrumentów strunowych jest zapewne najstarszą rodziną instrumentów znanych ludzkości.

Dlaczego chordofony stały się tak popularne? Było tak dlatego, iż wydobywanie dźwięków ze strun jest wyjątkowo łatwe. Dzięki prostemu zabiegowi, jakim jest skracanie struny (choćby przez nacisk palca), można bez trudu uzyskać niemal dowolne wysokości tonów. Można było także uszeregować różnej długości struny obok siebie i grać na nich szybko i sprawnie. W porównaniu z instrumentami dętymi owa sprawność jest imponująca, rekompensuje delikatne i subtelne brzmienie „strunowców”.

Ilustracja. 1. Irańska mozaika marmurowa z 260 r. n.e.

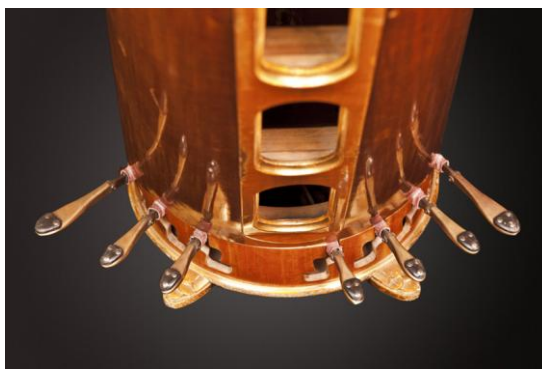
Już starożytni Grecy przed ponad trzema tysiącletkami chętnie wykorzystywali instrumenty przypominające dzisiejsze harfy. **Harfa** to bodaj najstarszy znany człowiekowi instrument istniejący po dziś dzień – jakkolwiek jej kształt ulegał różnym modyfikacjom, to jednak zasada gry oraz konstrukcja jest niezmienna od tysięcy lat! Podobne instrumenty pojawiły się na całym świecie, o czym świadczą choćby nazwy instrumentów: harfa celtycka, paragwajska, walijska, eolska itp.

Początkowo struny harfy były mocowane w szeregu na mocno zgięty elastyczny kij drewniany, czyli łuk – siła naprężenia łuku rozciągała i napinała struny, przez co były one gotowe do użycia. W pewnym momencie łuk został zastąpiony stabilnym szkieletem, umożliwiającym zastosowanie większej ilości strun. Były one uszeregowane diatonicznie, czyli wg określonej skali, nie zaś chromatycznie (co pół tonu), jak np. klawisze w fortepianie. Ten sposób uporządkowania wysokości brzmienia kolejnych strun pozostał aktualny do dzisiaj – współczesna, 47-strunowa harfa nastrojona

Ilustracja. 2. Egipska łukowa harfa wykonana z drewna, inkrustowana kośćmi i fajansem

jest diatonicznie. Potrzebne zmiany wysokości dźwięków następują w wyniku skracania dźwięków przez mechanizm pedałowyy; każdy dźwięk w oktawie przypisany jest określonej dźwigni. Ma ona dwa stopnie: jeśli wciśniemy pedał o jeden „schodek”, dźwięk podwyższy się o pół tonu, jeśli zaś o dwa „schodki” - wysokość tonu zmieni się o cały ton „do góry”. W taki sposób

Ilustracja. 3. Pedały harfy

Ilustracja. 4. Harfa

Co ciekawe – pomimo wielkiej popularności „pra-harfy” w starożytności, w czasach nam bliższych instrument ten stracił na znaczeniu. W składzie orkiestry pojawiła się ona dopiero w XVIII wieku, najpierw w operach Haendla i Glucka, a później, już w w epoce romantyzmu – w dziełach Berlioza, który zainspirował kolejne generacje kompozytorów. Warto wspomnieć, że wielką miłością darzyła harfę nieszczęsna królowa francuska Maria Antonina, która z zapalem grała na tym instrumencie.

W czasach straconej przez Rewolucję Francuską królowej znacznie większą estymą cieszył się inny bohater dzisiejszego koncertu: **klawesyn**. Konstrukcją przypominał on mały fortepian: składał się z klawiatury oraz płaskiego pudła, w którym były naciągnięte podwójne struny. Pod względem metody uzyskiwania brzmienia jest on spokrewniony z harfą, albowiem w obu

można harfę nastroić do każdej tonacji i większości skal. Szczególnie lubianym efektem harfowym w epoce wielkiej symfoniki było szerokie glissando uzyskiwane dzięki przesuwaniu ręki przez wszystkie kolejne struny w górę bądź w dół. Dźwięk harfy jest bardzo subtelny i delikatny, dlatego w celu „podgłośnienia” brzmienia tego instrument często stosuje się go w orkiestrze w podwójnej obsadzie. Struny harfy robione są obecnie z tworzyw sztucznych, w przeszłości zaś wytwarzano je z wysuszonych jelit zwierzęcych.

Ilustracja. 5. Jean-Baptiste André Gautier-Dagoty, Maria Antonina grająca na harfie

Ilustracja. 6. Francesco_Ballesio (1860-1923), Scena rokoko

instrumentach w celu wydobywania dźwięku struny są szarpane. O ile jednak w harfie czynią to palce muzyka, o tyle w klawesynie pobudzenie struny odbywa się pośrednio. Klawesyn jest instrumentem klawiszowym – siła nacisku palca na klawisz jest przekazywana odpowiednim mechanizmem do swego rodzaju „pazurka” zrobionego z końcówki ptasiego pióra – czyli piórka. Piórko szarpie strunę i w ten sposób powstaje cichy, eteryczny dźwięk.

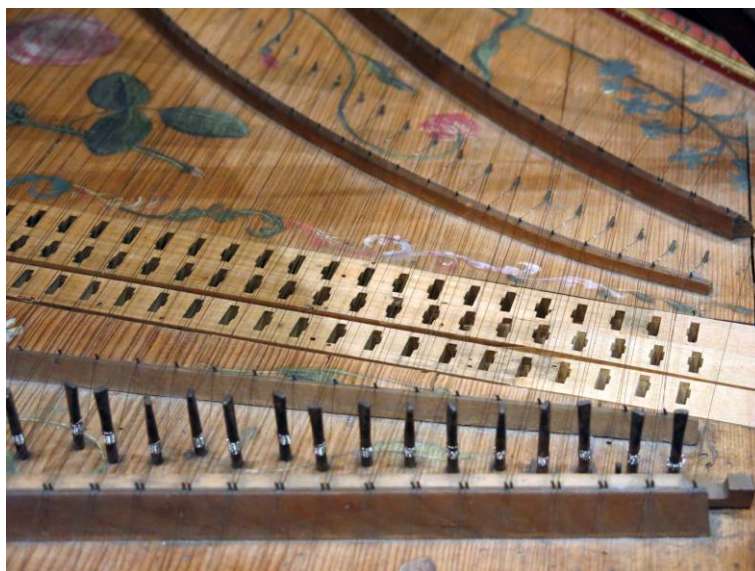
Pierwsze instrumenty zaczęto budować już w XV wieku i były one pochodną cytry – stąd przynależność klawesynu do rodziny cytr, w których struny były pobudzane pośrednio, przez odpowiednie narzędzie przekazujące działanie palców.

Zastosowanie klawiatury sprawiło, że klawesyn jest jeszcze sprawniejszy od harfy: można na nim grać akordy i rozbudowane ozdobniki. Do perfekcji sztukę tworzenia wyjątkowo koronkowej, wyrafinowanej tkanki dźwiękowej doprowadzili na przełomie XVII i XVIII wieku klawesyniści francuscy. Dzięki wsparciu Króla Słońce (czyli Ludwika XIV) zdobyli oni szerokie uznanie i znacząco przyczynili się do popularyzacji instrumentu. Niestety – ceną owej sprawności okazała się dynamika instrumentu. W odróżnieniu od harfy klawesyn nie ma praktycznie możliwości różnicowania głośności brzmienia. Generalnie klawesyn jest cichym instrumentem, jednakże w czasach, kiedy koncerty filharmoniczne były nieznanymi, a muzykę wykonywało się w prywatnych domach arystokracji, takie delikatne brzmienie wystarczało w zupełności.

Ilustracja 7. klawesyn

Harmoniczne możliwości klawesynu uczyniły zeń instrument uniwersalny, będący nieodzownym elementem partii tzw. basso continuo, czyli podstawy niemal każdej kompozycji z okresu baroku. Żadna orkiestra dworska nie mogła obyć się bez klawesynu. Po okresie szalonej popularności w epoce baroku, czyli w XVII i XVIII wieku, nastąpił jednak dość gwałtowny spadek zainteresowania

Ilustracja 8. Wnętrze klawesynu przechowywanego w Museu de la Musica Catalana w Barcelonie

tym instrumentem. Na przestrzeni dwóch pokoleń klawesyn kompletnie zniknął ze świata muzyki – np. Joseph Haydn w pierwszych symfoniach (powstałych ok. 1765 roku) obowiązkowo stosował klawesyn w orkiestrze. W arcypopularnych symfoniach londyńskich (skomponowanych w ostatnim dziesięcioleciu XVIII wieku, czyli po niespełna 30 latach) nie ma już po nim śladu. Został on bardzo skutecznie wyparty przez inny instrument strunowy: fortepian. Ponieważ w fortepianie struny są dużo mocniej naciągnięte, a przy tym nie są szarpane, lecz pobudzane poprzez uderzenie twardego filcowego młoteczka – instrument ten może grać zarówno cicho (piano), jak i głośno (forte; stąd pochodzi jego nazwa). Do

Ilustracja 9. Ulubiony XVI-wieczny klawesyn Wandy Landowskiej, aktualnie w Hans Adler memorial Music Museum w Witwatersrand University, South Africa

tego nie ustępuje sprawnością swojemu poprzednikowi. Tak więc fortepian całkowicie przesłonił zalety klawesynu, o którym zapomniano na ponad 100 lat... Było to tak skuteczne „zniknięcie”, że nawet utwory klawesynowe wykonywano wyłącznie na fortepianie.

Renesans klawesynu zawdzięczamy Wandzie Landowskiej, polskiej klawesynistce, która w latach międzywojennych z wielkim zapalem wykonywała muzykę barokową. Landowska spopularyzowała jednak dość osobliwy instrument – ponieważ mało wówczas wiadano o szczegółach jego konstrukcji, zrekonstruowano klawesyn

w postaci potężnego instrumentu o dużym wolumenie brzmienia. Dopiero po II Wojnie Światowej pojawił się nurt wykonawstwa historycznie poinformowanego, czyli tendencja do wykorzystywania oryginalnego instrumentarium (oczywiście w postaci dokładnych kopii dawnych instrumentów, odtworzonych precyzyjnie wg dawnych traktatów i opisów). Dzięki temu wiemy dziś, jak w rzeczy samej brzmiała muzyka dawnych mistrzów. Należy zatem oddać sprawiedliwość Wandzie Landowskiej, która – pomimo błędu historycznego – w zasadzie przywróciła klawesyn do życia. Dziś muzykę dawną wykonuje się niemal wyłącznie na wiernych kopiach oryginalnych instrumentów.

Trzecim bohaterem dzisiejszego wieczoru jest **gitara**, jeden z najbardziej popularnych i lubianych instrumentów. Miłośnicy muzyki popularnej, potwierdzą, że jest ona obecna w każdym zespole, często w postaci gitary elektrycznej. Również i w tradycyjnej postaci (gitara akustyczna) jest to nieodzowny element akompaniamentu dla partii wokalnych w popularnych piosenkach; dzięki niewielkim rozmiarom i możliwości gry akordami stała się ona szczególnie pożądana podczas biwakowego muzykowania. Nie oznacza to bynajmniej, że gitara jest instrumentem „niepoważnym” – jakkolwiek w muzyce klasycznej nie zdobyła sobie tak dużego uznania, jak fortepian czy skrzypce, to jednak wielu kompozytorów

Ilustracja 10. Gitara klasyczna

Ilustracja 11. Ludwig Deutsch (1855-1935), Muzyk grający na arabskiej lutni oud

z powodzeniem wykorzystywało ów instrument w swojej twórczości.

Szczególne zainteresowanie gitarą wykazywali zawsze twórcy hiszpańscy. Powszechnie wiadomo, że gitara od stuleci odgrywa istotną rolę w folklorze iberyjskim. Trudno wyobrazić sobie ludową muzykę Hiszpanii, m.in. flamenco, bez dźwięków tego instrumentu. A przecież gitara nie jest wynalazkiem hiszpańskim – jej przodkowie, w postaci różnego rodzaju lutni, przywędrowali na półwysep Iberyjski ponad 1000 lat temu wraz z arabskimi wojownikami, którzy w okresie ekspansji islamu podbijali coraz to dalsze

regiony. Z arabskich instrumentów w późniejszych wiekach narodziła się gitara, która jednak, zanim w połowie wieku XIX uzyskała taki kształt jaki znamy dzisiaj, przeszła wiele transformacji – zmieniał się jej rozmiar kształt i ilość strun. Główną rolę w jej rozwoju odegrali właśnie Hiszpanie i Włosi. W XIX wieku nastąpiła erupcja popularności instrumentu – czołowi twórcy hiszpańscy komponowali z myślą o gitarze swe najcelniejsze dzieła.

Podobnie jak klawesyn czy fortepian, gitara jest instrumentem harmonicznym, zdolnym do gry akordami. Jest to najpowszechniejszy sposób wspierania linii melodycznej, stąd znaczna popularność gitary w gatunkach wokalnych (pieśni i piosenki). Obecność gryfu z progami (co odróżnia instrument od np. skrzypiec bądź wiolonczeli) ułatwia grę i umożliwia osiągnięcie dużej biegłości. Równocześnie gitara odznacza się dużą różnorodnością brzmieniową, dzięki czemu stanowi ona bardzo atrakcyjne medium dla współczesnych kompozytorów.

Ilustracja 12. Johannes Vermeer, Młoda dziewczyna grająca na gitarze, ok. 1670-72

Owe zróżnicowane brzmienie, to przede wszystkim efekt odpowiedniej techniki gry. Współczesne instrumenty posiadają struny z tworzyw sztucznych, barwa ich dźwięków może być urozmaicana dzięki pobudzaniu strun palcami prawej ręki w różny sposób. Generalnie na gitarze należy grać paznokciami, dlatego gitarzyści mają zazwyczaj długie paznokcie prawej dłoni. W procesie pobudzania struny do brzmienia ważny jest jednak również i udział opuszek, dzięki czemu możliwe jest różnicowanie miękkości barwy dźwięków – od przytłumionego i cichego do ostrego i przenikliwego. Szczególnie istotna jest praca palców prawej ręki – muszą być one selektywne i silne, a jednocześnie mięśnie przedramienia i dłoni powinny być w miarę rozluźnione.

W naszych czasach istnieje wiele odmian gitary. Gitara hawajska roztacza niezwykle urok glissandowych brzmień, malutkie ukulele – spopularyzowane niedawno przez Izraela Kamakawiwo'ole – ma liczną rzeszę admiratorów na całym świecie. W muzyce rozrywkowej popularne są także gitary elektryczne, które dzięki odpowiednim przetwornikom dźwięku dają ogromne możliwości brzmieniowe, często wykorzystywane

Ilustracja 13. Gitary elektryczne na Expo Music

przez zespoły muzyki rozrywkowej do tworzenia specjalnych efektów. Odmianą gitary elektrycznej jest też gitara basowa, która mimo gitarowego wyglądu jest w rzeczywistości odpowiednikiem kontrabas. Powstała ona aby zastąpić w zespołach rozrywkowych kontrabas, który był za cichy w zestawieniu z gitarami elektrycznymi. Ilość i układ strun, a także ich strój w gitarze

basowej jest więc taki sam jak w kontrabasie, a nie gitarze.

Rodzina instrumentów strunowych szarpanych jest dużo większa, niż mogło by się wydawać. Oprócz gitary istniały bądź istnieją do dziś instrumenty pokrewne gitarze. Popularne w dawnych czasach kitary, liry, cytry, teorbany, chitarrone i lutnie mają dzisiaj znaczenie wyłącznie historyczne, używa się ich do wykonania dzieł muzyki dawnej. Natomiast mandoliny, mandole, bandury, cytary, banja, domry i bałałajki nadal są używane w mniej lub bardziej odległych miejscach naszej planety.

Niezwykły świat chordofonów odsłoni swoje z pozoru dobrze znane, a jednak wciąż zawierające wiele wartych odkrycia tajemnic na najbliższym koncercie z cyklu Musica - Ars Amanda.

Maciej Jabłoński